

ГОЛОД У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ 1833-1834 рр. ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

Розглянуто причини голоду як суспільного явища, зокрема особливості голоду 1833-1834 років у Полтавській губернії; проаналізовано різноманітні урядові заходи, а також меценатська діяльність заможних полтавців, спрямовані на зменшення негативних наслідків цих явищ. Означено перспективність подальших досліджень за темою.

Ключові слова: Полтавська губернія, голод, причини та наслідки, запобіжні заходи.

Рассмотрено причины голода как общественного явления, в частности особенности голода 1833-1834 годов в Полтавской губернии, проанализировано разнообразные правительственные мероприятия, а также меценатская деятельность богатых полтавцев, направленные на уменьшение негативных последствий этих явлений. Определена перспективность дальнейших исследований по теме.

Ключевые слова: Полтавская губерния, голод, причины и последствия, мероприятия предупреждения.

The reasons of a starvation as a social phenomenon, especially features of starvation of 1833-1834 years in Poltava province are considered in the article; different governmental actions and rich Poltava residents' patronage activities aimed at decreasing the negative consequences of these phenomena are analyzed. Further investigations prospects on the subject are determined.

Key words: Poltava province, starvation, the reasons and consequences, prevention activities.

За роки незалежності України тема голодоморів стала чи не найбільш популярною у вітчизняній історичній науці, що зумовлено новими умовами праці дослідників, надзвичайною важливістю тематики та моральним обов'язком науковців у своїх студіях вшанувати пам'ять мільйонів загиблих [1].

Голод, як явище, супроводжує людину з первісної доби, перша письмова згадка про голод на Русі датується 1024 роком [2, с. 103]. Неврожаї, голод, викликані ними епідемії, випадки канібалізму, трупоїдства, «когда ели солому, сено, собак, кошек, мышей, всякую падаль, такую мерзость, что, как говорит летописец, писать недостойно» [2, с. 104] в середні віки з'являлися з жахливою періодичністю. В Російській імперії за XVIII століття було 34 неврожаї, а лише за першу половину XIX – 35 [2, с. 104].

Брокгауз і Ефрон дали визначення голоду (голодовці) як суспільному лихові, що зароджується внаслідок недосяжності для переважної більшості населення, в першу чергу, хліба, який був основою харчового раціону.

Наявність чи відсутність голоду в країні є яскравим показником ефективності діяльності уряду, його здатності оперативно впливати на ситуацію. У 1819 році комітет міністрів констатував: «В России по обширности ее и по разнообразию климатов и почвы земли, повсеместного голода никогда не было и быть не может, каков бы не был недород, в некоторых районах от потребления должны оставаться в остатке десятки миллионов четвертей, а потому при свободной торговле хлебом, при удобстве сообщений ... не только голода, но даже и недостатка в хлебе нигде быть не должно». А вже в 1821 році у багатьох губерніях поміщики заявляють про неможливість прогодувати своїх селян і це при перевиробництві хліба в Пермській губернії [2, с. 104].

Царський уряд був неспроможним впливати і на цінову політику на хліб: в 1830 році у Волинській губернії жито продавали по 25 рублів, Пскові – по 30, в той же час, в Саратові – по 4, Катеринославській губернії – по 2 рублі 50 копійок. Парадоксальна ситуація

склалася в 1873 році, коли на лівому березі Волги – Самарсько-Оренбурзькому лютував голод, а на правому – Саратовському не було де реалізувати хліб, навіть за низькими цінами, внаслідок небаченого врожаю [2, с. 104].

Окрім неефективного адміністрування та недостатньо обґрунтованої економічної політики вагомими чинниками, здатними спровокувати голод є несприятливі кліматичні умови (заморозки, посуха, надлишок вологи), нашествия саранчі; стан сільського господарства, зокрема агротехніки, зрошувальних систем, досягнень селекціонерів і т.п.; розвиток транспорту, і в першу чергу, залізничного, річкового та морського (що мали найбільшу питому вагу у вантажообігу), неврожай на інші культури (наприклад картоплю), які суттєво доповнювали раціон.

Голоду 1833-1834 років в Полтавській губернії передували війна з Туреччиною, епідемія холери, падіж худоби, трирічний неврожай. У 1833 році з квітня до кінця червня не було жодного дощу [3, с. 580]. Осимі засохли, а яріві пішли на годівлю худобі. Як на гріх, в поміщицьких коморах виявилися недостатні запаси хліба.

На щастя, малоросійським генерал-губернатором був князь Микола Репнін, розважливий, енергійний, рішучий правитель, який здійснив ряд заходів, покликаних відвернути голод. Перш за все, з території губернії було виведено всі військові частини, щоб зменшити споживання хліба.

На боротьбу з голодом губернатор отримав від уряду спочатку 500 000 рублів, а потім ця цифра досягла 3 365 197 рублів 97 ½ копійки, які були додані до 1 709 343 рублів 80 ¼ копійки з полтавського продовольчого капіталу [3, с. 581]. Ці кошти були спрямовані на потреби п'ятих повітів (із 15 – *В. М.*) – полтавського, косянтиноградського, кобеляцького, кременчуцького та гадяцького, які найбільше потерпали від лиха. Кількість нужденних (за уточненими даними) складала 219 278 осіб, серед яких найбільше було безземельних козаків, які у попередні роки збирали хліб на землях заможних козаків і поміщиків за третю чи четверту частину врожаю, а тепер залишилися без приробітку, так як землевласники зібрали незначний врожай власними силами. Разом з ними голод охопив поміщицьких селян і

князь Репнін зобов'язав їх власників, або забезпечити кріпаків харчами, або надати їм волю для самостійного рятування від лиха [3, с. 582]. Було заборонено спекуляцію хлібом, зменшено об'єми «винокуріння» (виготовлення алкогольних напоїв із використанням хліба – *В. М.*).

У трьох губернських містах – Лохвиці, Переяславі та Кременчуці (як у центрі річкової торгівлі) було організовано хлібні ринки, куди, обрані губернатором, найчесніші чиновники та купці звозили збіжжя, закуплене в інших регіонах імперії. Всього за період з серпня 1833 року до лютого 1834 року було придбано 1 939 986 пудів жита, (пуд – 16 кг – *В. М.*) 352 252 пудів гречки, 167 377 пудів пшениці, 112 488 пудів – ячменю та 83 679 пудів вівса. Найбільш вдалою була поїздка предводителя переяславського дворянства Іваненка до Мінської губернії, губернського секретаря Величківського – до Курської [3, с. 582]. Крім цього хліб закуповувався у Київській, Волинській та Подільській губерніях. За дорученням М. Репніна купець першої гільдії Зеленський купує 40 000 пудів жита в Туреччині, щоб доставити його Дніпром до Кременчука. З доставкою чверть жита (8 пудів – *В. М.*) коштувала 19 рублів 77 ⅓ копійки (точність обрахунків заслуговує на повагу). Були і невдачі – так на річці Прип'ять під час бурі затонуло 12 000 пудів жита, які доправляв поміщик Хрженовський [3, с. 583].

Турбуючись про майбутній врожай, губернський уряд обмежив споживання хліба 30-ма фунтами (1 фунт – 409 грамів – *В. М.*) жита на місяць для дорослого і 15-ма фунтами для малолітнього (звідси хлібні норми продрозверстки періоду «воєнного комунізму»).

На насіння було зібрано 83 464 пудів 33 фунти пшениці, 52 182 пудів 6 ½ фунтів ячменю, 168 492 пудів 11 фунтів гречки і 40 810 пудів 5 фунтів вівса. Але 29 квітня 1834 року голодуюче населення спіткало ще одне лихо – Полтавською губернією на 300 верст пронісся буревій, який знищив сходи, а потім почалася засуха, яка продовжувалась до кінця липня [3, с. 854].

Все це змусило посилити державний контроль за цільовим використанням коштів

поміщиками. Було ускладнено процес видачі грошових позик для харчування кріпаків, а за придбання предметів розкоші поміщикам загрожувала конфіскація маєтку [3, с. 854].

Одним із джерел фінансування заходів, спрямованих на боротьбу з голодом, були пожертвування: «Государь император дал 16 000 рублей», єпископ полтавський і переяславський Нафанаїл зібрав 8 000 рублів, московський купець 1 гільдії, ніжинський грек Хаджи-Конста – 2 000 [3, с. 584]. Полтавські «дамы» та вихованки полтавського інституту, реалізуючи свої вироби в лотерею, заробили 1 339 рублів, на Великдень при взаємних вітаннях було зібрано 1 401 рубль, два благодійні концерти для любителів музики дали 2 910 рублів, з повітів на запрошення губернатора зібрали 4 250 рублів і 500 пудів хліба [3, с. 585].

Окрім всього деякі городяни Полтави взялися утримувати по декілька сімей: архимандрит Хрестовоздвиженського монастиря Гавриїл протягом шести місяців харчував 50 осіб, полтавський міський голова купець Панасенко протягом восьми місяців – 120 осіб, полтавський купець 1 гільдії Петро Ворожейкін 175 осіб утримував чотири місяці [3, с. 585].

Населення губернії отримало податкові пільги, звільнення від рекрутської повинності, дозвіл на заробітки (з безкоштовною видачею паспортів).

Завдяки цим заходам удалося уникнути тяжких наслідків голоду «и народное спокойствие въ Полтавщине нигде не было нарушено» [3, с. 585].

Великі фінансові витрати спонукали російського імператора створити комітет, якому доручалося навести лад в продовольчих справах держави. Розроблене комітетом «Положение о запасах для пособия в продовольствии» було розглянуто Державною радою і затверджено влітку 1834 року [4].

Цим документом передбачалося облаштування хлібних запасів і формування фінансових резервів, а, головне, запроваджувалась чітка система їх використання. Наприклад, капіталами до 35 000 рублів розпоряджалась губернська комісія з народного продовольства, до 60 000 можна було використати за дозволом міністра, а суму понад 60 000 лише з дозволу Комітету міністрів [4].

Позики видавалися терміном на 3 роки, їх повернення забезпечувалось або круговою порукою селян-общинників, або маєтком поміщика.

Під час реформи 1861 року виявилось, що урядові розпорядження не скрізь і не завжди чітко виконувались – в деяких поміщицьких маєтках хлібних магазинів (запасів зерна) не створювали взагалі, а в деяких регіонах поміщики привласнювали і хлібні запаси і гроші, зібрані на зерно [4].

Після скасування кріпацтва обов'язки з харчування населення були покладені на сільські сходи та сільських старост. З осені 1862 року були обмежені видачі зерна, дозволено хлібні запаси замінити грішми (за найвищими цінами на зерно за останні 10 років). Законом 1874 року повітові земські управи зобов'язані були проводити ревізії хлібних магазинів, виявляючи реальні запаси зерна, його якість, порядок видачі та повернення позик [4].

Всі вище означені заходи не мали належного ефекту – голодовки продовжуються і в другій половині XIX століття, і на початку XX століття.

За радянських часів голод стає політичним засобом боротьби влади з власним народом, дієвим знаряддям примусу. У XX столітті тисячі людей, доведені до відчаю голодоморами 20-х, 30-х, 40-х років, організованими урядовою політикою, дуже швидко перетинали певну психологічну межу, відкидаючи морально-етичні норми, керувалися єдиним тваринним інстинктом – інстинктом виживання.

Важко зрозуміти, чому український народ, володіючи найбільшими у світі запасами родючих ґрунтів з давніми хліборобськими традиціями, був приречений пережити таке соціальне лихо як голодомор кілька разів лише протягом одного століття. Тому завданням істориків є встановлення об'єктивної картини минулого, неупереджена оцінка кожного історичного факту, явища чи події.

Цим визначається актуальність подальшої розробки означеної проблематики, покликаної дати роз'яснення багатьом процесам сьогодення.

Проблема голоду була політичною і за російської і за радянської імперії. Царський

уряд, намагаючись замовчати наслідки неврожаю, стримував революційні настрої населення, а більшовицько-комуністичний пішов ще далі – спричинивши три голодомори протягом століття розробив концепцію за якою «голод – соціальне бедствие, являющиеся уделом миллионов трудящихся во всех антагонических, социально-экономических формациях, особенно при капитализме на его империалистической стадии» [5].

«Принятый по инициативе И. В. Сталина грандиозный план преобразования природы ...обеспечивает полную и окончательную победу над засухой» [5, с. 625], «избавил трудящихся от нищеты и голода, обеспечил

им все условия зажиточной и культурной жизни» [5, с. 626]. «Катастрофическая засуха 1921 благодаря эффективным мерам советского государства не повлекла обычных тяжелых последствий» [6].

І ні згадки про 30-ті і 40-ві. Авторів статті припало навчатися на історичному факультеті тоді, коли Радянський Союз доживав останні дні і перші публікації Станіслава Кульчицького, присвячені голодомору, мали ефект підірваної бомби. Але і зараз багато питань залишаються дискусійними, що ставить перед нинішніми дослідниками завдання підсилення доказової бази. Сказати правду – це завдання сучасної науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. – Київ ; Нью-Йорк, 2000; Марочко В. Голодомор 1932-1933 рр. – Київ, 2007; Кульчицький С. 1933: Трагедія голоду. – К. : Т-во «Знання», 1989; Марочко В. Творці голодомору 1932-1933 рр.. – Київ, 2008; Український голокост 1932-1933. Свідчення тих, хто вижив / Упор. Ю. Мицик, А. Бойко, С. Таранець. – Київ, 2006. – Т. 3. та ін.
2. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. – СПб., 1893. – Т. IX.
3. Голод в Полтавщине в 1833 и 34 гг. и меры приняты против него // Киевская старина. – 1886. – № II. – С. 580-585.
4. Пуля О. Россия и голод. История длиной в десять столетий: 1024-1917. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krestyanin.com/articles/II/>.
5. Большая советская энциклопедия. – М. : «БСЭ», 1952. – Т. 11. – С. 623.
6. Большая советская энциклопедия. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1972. – Т. 7. – С. 32.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**